

Ársskýrsla 2021

Efnisyfirlit

1.0 Framkvæmd	1
2.0 Stjórnarnefnd	2
3.0 Samningar um landsaðgang	4
4.0 Þjónusta	6
5.0 Kynningarstarfsemi og fræðsla	7
6.0 Notkun	7
7.0 Yfirlit	9

LANDSAÐGANGUR að rafrænum áskriftum er upplýsingaveita fyrir Ísland.

Allir sem tengjast netinu í gegnum íslenskar netveitur hafa aðgang að þeim gagnasöfnum, rafrænu tímaritum og rafbókum sem eru í áskrift á vegum Landsaðgangs.

Á vefnum hvar.is er að finna upplýsingar um Landsaðgang, s.s. um áskriftir, notkunartölur, greiðendur og þar eru tenglar í leitarvélar birgja. Þá er á vefnum leitargluggi fyrir samleit í gegnum leitir.is að efni Landsaðgangs og efni í opnum aðgangi. Á vefnum eru einnig upplýsingar um íslensk gagnasöfn, fréttir af starfsemi Landsaðgangs og tilkynningar um viðburði. Vefsíðan er einnig á ensku.

1.0 FRAMKVÆMD

Skv. lögum um Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn nr. 142/2011 er eitt af verkefnum safnsins að efla aðgang að erlendum gögnum í þágu vísinda og fræða, stjórnsýslu og atvinnulífs. Það er meðal annars gert með því að annast framkvæmd samninga um Landsaðgang að rafrænum gagnasöfnum, tímaritum og bókum í samráði við helstu hagsmunaaðila. Í skýrslu innviðanefndar Vísinda- og tækniráðs, *Vegvísir um innviði til rannsóknna* (2009) er Landsaðgangur skilgreindur sem rannsóknainnviður en til slíkra innviða telst það sem talið er nauðsynlegt fyrir iðkun vísinda.

Á fjárlögum ársins 2021 var úthlutað 35,5 milljónum kr. til Landsaðgangs. Það fé rennur til rekstrar verkefnisins og til niðurgreiðslu á samningum við birgja. Sérstakt framlag ríkissjóðs af fjárlögum 2021 var 82,0 milljónir kr. Heildarupphæð af fjárlögum til Landsaðgangs nam 117,5 millj. kr.

Heildarkostnaður við Landsaðgang á árinu 2021 var 282,6 milljónir, þar af 20,5 milljónir í rekstur en áskriftir kostuðu 259,3 milljónir.

Árlega er hluti útsendra reikninga ekki greiddur. Reynt er að innheimta þá eða semja um greiðslur, en þar sem engir formlegir samningar eru milli greiðenda og Landsaðgangs er erfitt að halda innheimtunni til streitu. Á árinu voru afskrifaðar, með heimild frá Ríkisendurskoðun, reikningar frá árinu 2017, alls 1,7 milljónir kr.

Umsjónarmaður Landsaðgangs frá 2008 er Birgir Björnsson. Störf hans felast m.a. í samskiptum við birgja og samningagerð., Umsjónarmaður annast þjónustu við notendur og greiðendur, sér um kynningar og kennslu, uppfærir íslenskar IP-tölur, er ritstjóri vefsins hvar.is, er í samstarfi við starfsfólk Landskerfis bókasafna vegna lýsigagna og efnis Landsaðgangs, tekur þátt í störfum nefnda og hópa Landskerfis bókasafna eftir því sem við á og hefur umsjón með og stýrir vinnu rýnihópa um málefni Landsaðgangs. Nokkrir aðrir starfsmenn Lbs-Hbs koma að ýmsum verkefnum tengdum Landsaðgangi s.s. samningagerð, fjárumýslu og vefmálum. Þessi störf samsvara um tveimur ársverkum í safninu.

2.0 STJÓRNARNEFND

Fimm manna stjórnarnefnd er landsbókaverði til ráðgjafar en í henni sitja fulltrúar helstu greiðenda. Hlutverk stjórnarnefndarinnar er að:

- a) taka þátt í stefnumótun og ákvarðanatöku um val á rafrænum áskriftum í landsaðgangi,
- b) ákveða kostnaðarskiptingu milli notendahópa á hverju ári, að teknu tilliti til hugsanlegra breytinga á högum hvernar stofnunar,
- c) fara yfir og samþykkja árlega fjárhagsáætlun um innkaup og kostnaðarskiptingu sem Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn vinnur, og skal stefnt að því sú áætlun liggja fyrir eigi síðar en 1. október fyrir komandi ár,
- d) taka þátt í og / eða fylgjast með samningagerð við birgja,
- e) fylgjast með þróun mála á sviði rafrænna áskrifta og opins aðgangs,
- f) fylgjast með þróun efnis í opnum aðgangi hjá útgefendum í Landsaðgangi með það að markmiði að nýta fjármuni sem best.

Stjórnarnefndin hélt 7 fundi á árinu og þar af voru fjórir fjarfundir vegna stöðu Covid-19 heimsfaraldurs á Íslandi. Nefndin starfar eftir erindisbréfi frá 29. maí 2018.

Í lok árs voru í stjórnarnefnd; Anna Sigríður Guðnadóttir, bókasafns- og upplýsingafræðingur hjá Heilbrigðisvísindabókasafni Landspítala, varamaður Magnús Gottfredsson, Anna Sveinsdóttir, safnstjóri bókasafns Náttúrufræðistofnunar Íslands, Baldvin Zarióh, deildarstjóri hjá Háskóla Íslands, varamaður Jenný Bára Jensdóttir, fjármálastjóri hjá Háskóla Íslands, Brjann Birgisson, verkefnisstjóri hjá Borgarbókasafni, varamaður Þóra Sigurbjörnsdóttir, verkefnisstjóri hjá Borgarbókasafni og Sara Stef. Hildardóttir forstöðukona bókasafns og upplýsingaþjónustu Háskólans í Reykjavík, varamaður Astrid Margrét Magnúsdóttir, forstöðumaður Bókasafns og upplýsingaþjónustu Háskólans á Akureyri. Formaður stjórnarnefndar er Guðrún Tryggvadóttir, sviðsstjóri hjá Landsbókasafni Íslands – Háskólabókasafni. Ásdís H. Hafstað forstöðumaður bókasafns Menntaskólans við Hamrahlíð og varamaður hætti í stjórnarnefnd í apríl. Ásdís tengist málefnum Landsaðgangs frá upphafi.

Verkefni stjórnarnefndar

Meðal annarra verkefna má nefna umfjöllun um tilboð og samþykkt samninga, breytingar á tímaralistum, eftirlit með innheimtu og greiðslum, umfjöllun um notkun efnis í Landsaðgangi og samskipti við birgja, auk þess sem rætt var um opinn aðgang og þróun á útgáfu og sölu rafræns efnis.

Landsaðgangur hefur verið þátttakandi í International Coalition of Library Consortia (ICOLC) síðan 2009 og hefur aðgang að póstlista samtakanna. Þá er Landsaðgangur aðili að COUNTER (Counting Online Usage of Network Electronic Resources) síðan 2010 og hefur aðgang að upplýsingaveitum samtakanna. Samtökin hafa haft frumkvæði að þróun samnefndra staðla um talningu á notkun rafræns efnis. Óskað er eftir að þeir útgefendur sem skipt er við noti COUNTER staðal. Landsaðgangur tekur þátt í formlegu og óformlegu samstarfi Norrænna innkaupasamlaga að fræðilegu vísindaefni sem nefnist Nordlic Meeting. Á árinu voru haldnir sem næst mánaðarlegir fjárfundir þar sem að fjallað er um þau mál sem helst brenna á samlögunum hverju sinni. Vegna Covid-19 heimsfaraldurs var ekki haldinn árlegur fundur sem í þetta sinn átti að halda í Osló í Noregi.

Þátttaka í SCOAP3

Landsaðgangur hefur, frá 2015 verið þátttakandi í SCOAP3 (Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics). SCOAP3 er verkefni um opinn aðgang að efni tíu tímarita á sviði kjarneðlis- og öreindafræði og er á vegum CERN stofnunarinnar. Reikningar frá útgefendum lækka til greiðenda sem taka þátt í SCOAP3 og upphæðin sem er til lækkunar, greiðist CERN. Árið 2021 lækkaði áskriftarkostnaður Landsaðgangs vegna tímaritanna, *Journal of High Energy Physics*, *European Physical Journal C* frá Springer Nature og ritanna *Nuclear Physics B* og *Physics Letters B* frá Elsevier. Ekki er um sparnað að ræða heldur er litið á þátttöku í SCOAP3 sem stuðning við þróun á opnum aðgangi að niðurstöðum vísindarannsókna. Með þátttöku í SCOAP3 falla niður birtingagreiðslur í tímaritum verkefnisins fyrir höfunda sem tengjast íslenskum stofnunum.

Samningar vegna 2022 og síðar

Eftirfarandi tímaritasöfn voru endurnýjuð: Springer Nature fyrir tímabilið 2022 – 2024, Wiley fyrir 2022 – 2024. Áskrift að ProQuest Central gagnasöfnunum var endurnýjuð fyrir tímabilið 2022 – 2024. Samningaviðræður voru við Springer Nature um gerð samnings um opinn aðgang (e. transformative agreement) en ekki reyndist grundvöllur fyrir honum. Þá var kannað hjá Wiley hvort að samningur um opinn aðgang væri mögulegur en það reyndist ekki vera. Í ársbyrjun 2021 tók gildi samningur við útgefandann Karger á sviði heilbrigðisvísinda um opinn aðgang. Fyrsta grein sem birt er í opnum aðgangi samkvæmt samningnum birtist í tímaritinu *Journal of Innate Immunity* og heitir greinin: *The Novel Inducer of Innate Immunity HO53 Stimulates Autophagy in Human Airway Epithelial Cells*.

3.0 SAMNINGAR UM LANDSAÐGANG

Aðgangur að gagnasöfnum var óbreyttur á árinu.

Gagnasöfn:

- Encyclopedia Britannica (Academic og School)
- Greinasafn Morgunblaðsins – með 3ja ára birtingatöf
- Web of Science

Encyclopedia Britannica er safn greina sem að grunni til eru úr eldri prentuðum alfræðiritum og með síðari tíma viðbótum á vef. Landsaðgangur er að greinasafni Morgunblaðsins en með þriggja ára birtingatöf efnis. Web of Science er tilvísanasafn og sýnir útdrátt og bókfræðilegar upplýsingar um greinar í vísindatímaritum. Hægt er að sækja heildartexta greina með SFX krækjuckerfinu þegar aðgangur er að grein í gagnasafni eða tímaritasafni í Landsaðgangi. Einnig er hægt að komast í tilvísandi greinar í Web of Science með krækjuckerfi Google Scholar.

Samsöfn:

Samsöfn eru söfn tímarita og annars rafræns efnis frá mörgum útgefendum sem veittur er aðgangur að. Gagnasafnið ProQuest Central er af þessu tagi. Ekki er allt efni í ProQuest Central í fullum texta og búast má við að birtingatöf á heildartexta.

- ProQuest Central

Í gagnasafninu er heildarfjöldi vísindarita 21.277 og þar af 12.615 í fullum texta og af þeim eru 11.307 ritrýnd. Heildarfjöldi tímarita í opnum aðgangi eru 5.923.

Tímaritasöfn:

Tímaritasöfn útgefenda innihalda aðallega tímarit frá einum útgefanda, en auk þess geta söfnin innihaldið tímarit frá öðrum einkum fræðafélögum.

- Elsevier - Freedom Collection. Fjöldi virkra tímaritstítla í áskrift er 2.336.
- Karger - Complete Collection. Fjöldi virkra tímaritstítla í áskrift er 104.
- Sage - Premier 2019. Fjöldi virkrar tímaritstítla í áskrift er 1.079.
- Springer Nature – áskriftarpakki. Fjöldi virkra tímaritstítla í áskrift er 1.629.
- Wiley – áskriftarpakki. Fjöldi virkra tímaritstítla í áskrift er 654.

Fjöldi virkra tímaritstítla í áskrift hjá útgefendum er 5.802.

Þegar fjöldi fræði- og vísindarita í áskrift hjá útgefendum og í gagnasafninu ProQuest Central eru meðtalin, eru í lok árs 2021 aðgangur að ríflega 18.400 tímaritstitlum í fullum texta á landsvísu.

Rafbókasöfn:

Í Landsaðgangi er aðgangur að tæplega 10 þús. rafbókatitlum frá Springer Nature sem keyptir voru til eignar á tímabilinu 2013-2015. Notendur geta hlaðið rafbókunum niður í tölvutæki sín og vistað þar svo lengi sem þeir kjósa.

- Springer Nature
 - Biomedical and Life Sciences (1.705 titlar)
 - Business and Economics (1.440 titlar)
 - Computer Science (3.201 titlar)
 - Earth and Environmental Science (1.163 titlar)
 - Humanities, Social Sciences and Law (2.379 titlar)

Áskriftarkostnaður:

Kostnaður við áskriftir var 259,3 milljónir kr., þar af 42,9 milljónir fyrir gagnasöfn og 216,4 milljónir fyrir tímaritasöfn. Framlag af fjárlögum til Landsaðgangs var 35,5 milljónir auk sérstaks framlags, en þar af var 26,3 milljónum varið til greiðslu á aðgangi. Framlag um 200 greiðenda var um 138,5 milljónir.

Greiðendur fyrir tímaritaáskriftir eru háskólar-, heilbrigðissöfn, rannsóknastofnanir, stjórnsýslustofnanir, opinber hlutafélög og einkafyrirtæki. Auk þessara aðila greiða bókasöfn framhaldsskóla, rannsókn- og umsýslustofnanir og almenningsbókasöfn fyrir gagnasöfn. Þá tekur Landsbókasafn Íslands – háskólabókasafn þátt í greiðslum bæði fyrir tímaritasöfn og gagnasöfn.

Kostuð gagna- og greinasöfn:

Fyrir utan hinn eiginlega Landsaðgang er aðgangur á öllu landinu að gagnasöfnum fyrir tilstilli aðila sem kosta þau. Greiðslur vegna þeirra eru ekki teknar með í tölum um kostnað við Landsaðgang og það sama á við um notkunartölur. Í upphafi árs 2017 hófst landsaðgangur að gagnasafninu Scopus sem er í boði; Háskóla Íslands, Háskólans í Reykjavík, Háskólans á Akureyri, Landbúnaðarháskóla Íslands, Landspítala, Hafrannsóknastofnun, Náttúrufræðistofnun Íslands, Krabbameinsfélags Íslands, Náttúrustofu Kópavogs og Landsbókasafni Íslands – Háskólabókasafni.

Kostaður landsaðgangur:

Aðilar sem kosta aðganginn:

- OVID Landspítali – Háskólasjúkrahús.
- Journal Citation Reports Háskóli Íslands.
- ProQuest: ARTbibliographies Modern, SciTech Premium Collection og Social Science Premium Collection Háskóla Íslands, Háskólans í Reykjavík, Háskólans í Bifröst, Hafrannsóknastofnun, Landbúnaðarháskóla Íslands, Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns, Listaháskóla Íslands og Nýsköpunarmiðstöð Íslands.
- Scopus Landspítali, Háskóli Íslands, Háskólinn í Reykjavík, Háskólinn á Akureyri, Landbúnaðarháskóli Íslands, Hafrannsóknarstofnun, Náttúrufræðistofnun Íslands, Krabbameinsfélag Íslands, Náttúrufræðistofnun Íslands, Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn.

Opinn aðgangur (OA):

Á vef Landsaðgangsins, hvar.is, eru krækjur á gagnasöfn og ýmislegt efni sem er í opnum aðgangi (Open Access - OA). Þá er krækja í Tímaritaskrá Landsaðgangs (krækjukerfi SFX) að 17.467 tímaritum í opnum aðgangi hjá DOAJ - Directory of Open Access Journals.

Sífelld færir í vöxt að greitt sér fyrir birtingu greina í opnum aðgangi. Frá árinu 2013 hafa útgefendur tekið saman upplýsingar um birtingar skv. gullnu leiðinni og ljóst er að þeim fjölgar á milli ára. Eitt af verkefnum Landsaðgangs er að fylgjast með þróun á þessu sviði með tilliti til samninga við útgefendur. Enn sem komið er hefur samlagið aðeins gert samning um opinn aðgang við einn útgefanda, Karger og birtist fyrsta greinin frá Íslandi samkvæmt samningnum á árinu.

4.0 ÞJÓNUSTA

Á vefnum hvar.is er yfirlit yfir þjónustu Landsaðgangs. Þar er aðgangur að efni í áskrift og upplýsingar um starfseminna. Efni í landsaðgangi er leitabært og aðgengilegt eftir ýmsum leiðum, s.s. beint frá leitarvélum og vefsíðum birgja, frá vefjum bókasafna, skóla eða

annarra stofnana, frá gegnir.is og leitir.is, gegnum skrána *Finna tímarit* á landsbokasafn.is og í gagnasafni Lbs-Hbs, Leiðarvísar.is. Einnig er efni í landsaðgangi leitarbært með leitarvélum eins og Google og Google Scholar, en í gegnum krækjuckerfi þeirra er hægt að komast í greinar í landsaðgangi. Markmiðið er að auðvelda notendum að nálgast efni Landsaðgangs og að það sé aðgengilegt sem víðast.

Verkefnaáætlun – 2021

Á vegum Lbs-Hbs er unnið að árlegum verkefnaáætlunum og tekur umsjónarmaður þátt í því starfi. Þar eru sett fram verkefni sem falla að stefnu safnsins og átaksverkefni sem teljast til daglegra starfa. Á árinu 2021 tók umsjónarmaður þátt í:

- Veffundum norrænna systursamlaga; Nordlic Meeting.

5.0 KYNNINGARSTARFSEMI OG FRÆÐSLA

Umsjónarmaður tekur þátt í kynningarstarfi og fræðslu þegar eftir því er leitað. Á meðal verkefna á árinu var:

- Kynning á Landsaðgangi í námskeiði í upplýsingafræði við Háskóla Íslands.

Upplýsingum og fréttum var miðlað til notenda á vefnum hvar.is og á póstlistanum Skrudda, póstlista um bókasafna- og upplýsingamál. Þá eru tilkynningar sendar á póstlistann hi-starf@hi.is sem berst starfsmönnum Háskóla Íslands.

Heimsóknir fulltrúa birgja

Engar heimsóknir útgefenda eða annara birgja voru á árinu vegna Covid-19 heimsfaraldurs. Umsjónarmaður fundaði með tenglum Landsaðgangs hjá útgefendum og öðrum birgjum með fjarfundarbúnaði vegna endurnýjunar áskrifta.

6.0 NOTKUN

Frá og með árinu 2021 styðjast allir birgjar Landsaðgangs við fimmtu útgáfu COUNTER-staðals við notkunartalningu, ef frá eru talin Encyclopedia Britannica og Morgunblaðið. Encyclopedia Britannica safnar notkunartölum samkvæmt staðlinum en hefur ekki sóst eftir vottun. Talinn er fjöldi sótttra greina í fullum texta hjá útgefendum og í gagnasafninu ProQuest Central. Hjá Springer Nature er talinn fjöldi sótttra bókarkafna. Web of Science er tilvísanasafn, sem geymir upplýsingar um greinar og útdrætti þeirra en ekki fullan texta. Þar sem það á við eru krækjur í greinar í fullum texta með krækjuckerfum. Notkun á tilvísanasafninu Web of Science er mæld í heimsóknum (sessions) og leitum (queries) og er samkvæmt COUNTER-staðlinum.

Notkunartölur geta breyst milli ára ef uppgötvast að þær hafi verið of- eða vantaldar og er það þá leiðrétt með næstu ársskýrslu. Notkunartölur ársins 2020 hafa verið uppfærðar hjá birgjum og útgefendum sem að hafa fengið vottun samkvæmt 5. útgáfu COUNTER-staðalsins. Notkun ársins 2021 er samanburðarhæf við notkun 2020.

Tafla 1. Tímaritasöfn, fjöldi sóttara greina í fullum texta.

Tímaritasöfn	2021	2020	2019	Breytingar
Elsevier Freedom Collection	517.865	581.582	644.033	-11,0%
Karger Complete	13.225	10.055	8.023	31,5%
SAGE Premier 2019 tímaritapakki	168.599	119.611	122.367	41,0%
Springer Nature tímaritapakki	188.319	164.195	160.882	14,7%
Wiley tímaritapakki	197.636	191.606	135.412	3,1%
Samtals	1.085.644	1.067.049	1.070.717	1,7%

Tafla 2. Samsöfn, fjöldi sóttara greina í fullum texta.

Samsöfn	2021	2020	2019	Breytingar
ProQuest Central	145.944	142.853	181.850	2,2%
Ebsco Premier*		44.038	43.293	
Samtals	145.944	186.891	225.143	

* Áskrift að Ebsco Premier lauk í árslok 2020

Tafla 3. Gagnasöfn, fjöldi sóttara greina í fullum texta.

Gagnasöfn	2021	2020	2019	Breytingar
Encyclopedia Britannica	437.134	355.149	239.224	23,1%

Tafla 4. Samanlagður fjöldi sóttara greina.

Heildarfjöldi sóttara greina	2021	2020	2019	Breytingar
Tímarita-, sam- og gagnasöfn	1.668.722	1.609.089	1.535.084	3,7%

Tafla 5. Rafbækur, fjöldi sóttara bókarkafla í fullum texta.

Rafbækur	2021	2020	2019	Breytingar
Springer Nature	8.432	8.085	8.327	4,3%

Tafla 6. Samanlagður fjöldi sótttra greina og rafbókakafla.

Heildarfjöldi greina og rafbókakafla	2021	2020	2019	Breytingar
Tímarita-, sam-, gagna- og rafbókasöfn	1.677.154	1.617.174	1.543.411	3,7%

Tafla 7. Greinasafn Morgunblaðsins með 3ja ára birtingatöf, fjöldi sótttra greina.

Gagnasafn	2021	2020	2019	Breytingar
Morgunblaðið	2.967.219	3.563.278	2.870.173	-16,7%

Tafla 8. Samanlagður fjöldi sótttra greina og rafbókakafla allra gagnasafna.

Heildarfjöldi sótttra greina og bókakafla	2021	2020	2019	Breytingar
Tímarita-, sam-, gagna- og rafbókasöfn og Morgunblaðið	4.644.373	5.180.452	4.413.584	-10,35%

Tafla 9. Tilvísanasafn, fjöldi heimsóknna og fjöldi leita.

Tilvísanasafn	2021	2020	2019	Breytingar
Web of Science (heimsóknir/sessions)	65.168	190.584	65.850	-65,8%
Web of Science (leitir/queries)	75.151	296.104	124.560	-74,6%

7.0 YFIRLIT UM NOTKUN

Fjöldi sótttra greina í tímaritasöfnum jókst að meðaltali um tæplega 1,7% árið 2021. Hjá Elsevier var samdráttur um 11,0%, hjá Karger jókst fjöldi sótttra greina um 31,5%, hjá SAGE fjölgaði sóttum greinum um 41,0%, hjá Springer Nature var aukning um 14,7% og notkun hjá Wiley jókst um 3,1%.

Heildarfjöldi sótttra greina í fullum texta í ProQuest Central samsafninu jókst um 2,2%.

Notkun á Encyclopedia Britannica jókst um 23,1%.

Fjöldi sótttra bókakafla í rafbókasöfnum frá Springer Nature jókst 4,3%.

Heildarfjöldi greina og rafbókakafla í fullum texta jókst um 3,7%.

Fjöldi sótttra greina í greinasafni Morgunblaðsins dróst saman um -16,7%.

Heildarfjöldi sótttra greina og bókarkafla ásamt blaðagreinum úr Morgunblaðinu dróst saman um -10,35%. Samdrátturinn skýrist að mestu leiti vegna minni notkun á greinasafni Morgunblaðsins.

Heimsóknnum í Web of Science fækkaði um -65,8% og fjöldi leita fækkaði um -74,6%.

Nánari upplýsingar um notkun er að finna á vef Landsaðgangs - hvar.is, á undirsíðunni *Um landsaðgang* og velja svo *Notkunartölur*.

Mars 2022,
Birgir Björnsson
umsjónarmaður Landsaðgangs að rafrænum áskriftum.